

Ágúst Ólafur Georgsson

Um aldaaðir var nýting þorskhausna hér á landi í svipuðu horfi uns snöggdró úr henni um 1920 og lagðist að mestu niður nokkru síðar. Hausarnir voru aðallega hertir en einnig þekktist að borða þá nýja. Inni í þorskhausnum eru eins konar steinar, *kvarnir*, sem almennt var að hirða, t.d. þegar hausinn var höggvinn upp, en líka hristar eða kroppaðar úr. Þær voru notaðar með ýmsum hætti, meðal annars til lækninga á mönnum og skepnum, sem gjaldmiðill hjá börnum og við spilamennsku. Spil virðast ekki hafa verið flutt til Íslands fyrr en á 16. öld. Snemma tók að bera á andstöðu gegn þeim, og raunar öllum veraldlegum alþýðuskemmtunum, af hálfu hins lúterska rétttrúnaðar, einkum á 18. öld.

Algennt var að safna þorskkvörnum til þess að hafa sem spilapeninga í *púkki*, en slíkar kvarnir bárust Þjóðminjasafninu 31. ágúst 1992 og eru varðveittar í poka úr boldangi. Gefandinn er Ásdís Jóhannesdóttir frá Efra-Nesi í Stafholtstungum, en þar voru þær notaðar eitthvað fram yfir 1930. Sumir geymdu kvarnir sínar svo árum skipti, oft í vettlingum eða sokkum.

Púkkið var eitt vinsælasta spil þjóðarinnar og tíðum spilað á jólum en einnig á gamlárskvöld. Það er þekkt í Evrópu frá því snemma á 16. öld og hér á landi síðan á 18. öld, að minnsta kosti. Spilið gengur út á að vinna það sem í pottinn (púkkið) er lagt, en notað er spilaborð, spil og peningar. Löngum var spilaborðið heimatilbúið, oft krítað á borðplötu, en auk kvarna gátu spilapeningarnir verið leir- eða glerbrot, kaffibaunir o.fl. Kvarnir voru ennfremur hafðar sem spilapeningar í ketti, lander og vist.

Óvíst er hvort *refskák*, eins og við nú þekkjum hana, hafi tíðkast hér á landi til forna, en í Grettis sögu er getið um *halatafl* og er þar hugsanlega átt við refskák. Teflt hefur verið með 13 lömbum og einni tófu að minnsta kosti síðan á fyrri hluta 18. aldar. Skákbordið var lengst af strikað á pappa-

spjald eða rist á fjöl, en sem lömb voru tíðum notaðar þorskkvarnir, gimburkeljar o.fl. Refurinn gat verið tálgaður úr ýsubeini, leirbrot eða tala. Tveir tefla og hefur annar tófuna en hinn lömbin. Markmið þess sem þeim stýrir er að króa refinn af meðan hann reynir að drepa sem flest lömbin.

Ásamt refskák var *mylla* vinsælasta taflíð hér á landi á 19. öld, en bæði voru lengi meðal algengustu spilaleikja. Í myllu, sem er tveggja manna spil, voru oft notaðar kvarnir, og þá litaðar dökkar fyrir annan aðilann, en hvor um sig hafði 9 taflmenn. Einnig voru brúkaðar tölur eða glerbrot í sama skyni. Taflborðið var yfirleitt strikað á pappa en stundum á tré. Mylla er meðal elstu borðspila í heimi og þekkt á Norðurlöndum a.m.k. síðan á víkingaöld. Afbrigði af myllu eru svikamylla, krossmylla og rennihestur.

Í svo kölluðum *getringaleik*, eða *að getrast*, voru oftast notaðar kvarnir, og þá nefndar *getrur*, en stundum gimburkeljar, glerbrot, kaffibaunir eða annað sem til féll. Oftast tóku tvö börn þátt í leiknum en gátu þó verið fleiri. Annar aðilinn faldi svo eða svo margar kvarnir í lófa sínum og sagði um leið „*gettu sanns*“ eða „*gettu í lófa karls, karls*.“ Hvolfdi sumir lófunum saman og létu hringla vel í, en aðrir ekki. Hinn aðilinn átti að geta um hve margar kvarnir væri að ræða. Nefndi hann rétta tölu eignaðist hann þær þar með. Í afbrigði af leiknum, ef getið var rangt, átti sá sem það gerði að greiða mismun talnanna. Segja sumir að skakka mætti einum til þremur kvörnum af eða á.

